

Ключевые слова: региональный туризм, туристический комплекс, отрасль, местное самоуправление, рекреация, экономика, туристический продукт

DEVELOPMENT OF TOURISM IN UKRAINE AND ITS REGIONS

V. Savchenko

Abstract. The world and domestic experience of development of regional tourism in modern conditions is analyzed. Conclusion is made about the importance of the industry as an integral part of the mechanism of functioning of the national economy and the need for new approaches in the formation of regional markets for tourism services to improve their efficiency. The role of regional tourism development programs as one of the key factors of the regional tourism policy is characterized. The possibilities of the explored Chernihiv region in terms of the prospects of tourism development are determined and proposals in this direction are presented.

Keywords: regional tourism, tourist complex, branch, local government, recreation, economy, tourist product

УДК 631.95:332.3(477)

ЕКОЛОГІЧНО РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

О. В. КІРЕЙЦЕВА, кандидат економічних наук, доцент

О. В. ЖИЛІН, аспірант*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Анотація. Розглянуто умови екологічно раціонального використання земельних ресурсів у тривимірній системі координат, зокрема складові екологічно раціонального землекористування та основні завдання екологічно раціонального використання земельних ресурсів.

Ключові слова: екологічно раціональне землекористування, екологія, земельні ресурси

Актуальність. Земля – унікальний ресурс, що є незамінним засобом виробництва, обмеженим у просторі, і має унікальні можливості для життя та діяльності будь-якого суспільства. Тому раціональне землекористування є обов'язковою складовою комплексної системи експлуатації та охорони природних ресурсів.

У зв'язку з посиленням процесів інтернаціоналізації, глобалізації та інтеграції аграрних зв'язків, а також з активізацією міжнародної кооперації та транскордонного співробітництва, цінність земельного капіталу зростає. У системі землекористування нашої країни за минулі роки визначилися такі

* Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент О. В. Кірейцева

© О. В. Кірейцева, О. В. Жилін, 2018

тенденції: зниження ефективності сільськогосподарського виробництва внаслідок перебудови системи землекористування, нераціональне використання землі як основного засобу виробництва і, як наслідок, погіршення екологічної ситуації при землекористуванні; рівень життя сільських жителів залишається низьким, різко погіршилася демографічна ситуація на селі. Водночас, на сьогодні в Україні немає єдиної системи показників для здійснення спостереження за розвитком землекористування, визначення рівня його раціональності.

Раціональне використання земель – це основа формування ефективної еколого-економічної земельної політики. Земельна політика, у свою чергу, впливає на сферу суспільних відносин, пов'язаних з використанням землі. У зв'язку з цим, дослідження у сфері екологічно раціонального землекористування та аналіз конкретних заходів для вирішення проблем, які мають відношення до землі, є завжди актуальними і становлять інтерес для суспільства та вчених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку концептуальних і теоретико-методологічних основ для розв'язання проблем ефективності використання земельних ресурсів, охорони й екологізації раціонального землекористування внесли провідні вітчизняні вчені О. М. Алимов, О. Ф. Балацький, П. П. Борщевський, І. К. Бистряков, С. Ю. Булигін, В. В. Докучаєв, А. С. Даниленко, Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, Д. С. Добряк, Єрмаков, А. С. Лисецький, І. І. Лукінов, П. Т. Саблук, О. Г. Тараріко, В. М. Трегобчук, А. М. Третьак, Ю. Ю. Туниця, А. М. Третьак, М. М. Федоров, М. А. Хвесик, О. В. Шкільов та зарубіжні дослідники В. Р. Беленький, С. М. Волков, Д. Брюс, Х. Л. Даймонд, В. І. Кірюшин, П. Ф. Ноан, С. І. Сай, Ф. Харісон, В. Н. Хлестун та ін.

Мета дослідження – дослідити екологічно раціональне землекористування в аграрному секторі України.

Результати дослідження та їх обговорення. Забруднення навколишнього середовища завдає серйозної матеріальної шкоди національним господарствам майже всіх країн світу. Щорічні збитки від деградації природи оцінюються (у відсотках від ВВП): 0,4–2 – у розвинених країнах (США, ФРН, Велика Британія, Нідерланди, Японія); 3–5 – у державах Східної Європи; 6–15 – у країнах СНД (зокрема в Україні – 10–15); 6–18 – у країнах «третього світу» (Нігерія, Буркіна-Фасо, Ефіопія та ін.).

Екологічні проблеми набули надзвичайної важливості. Через кризовий стан навколишнього середовища ці території мають міжнародно визнаний статус зон екологічного лиха. До них, зокрема, належать Азовське, Чорне, Балтійське та Японське моря, Урал і Приуралля, Перська й Мексиканська затоки, Кузбас, Тюменський нафтопромисловий регіон, Нова Земля, Сахель, Ефіопія та ін. [14, с. 258].

Серед європейських країн наша держава має найвищий інтегральний показник антропогенних навантажень на природне середовище практично на всій території. Значним стало забруднення повітряного басейну, водних і земельних ресурсів, а також деградація ґрунтів і водойм. Майже все населення України споживає неякісну питну воду, забруднені продукти харчування. Як наслідок, спостерігається стійка тенденція до депопуляції. За останні вісім років кількість населення зменшилася на 1,8 млн осіб. Перед

загрозою опинився не лише екофонд, а й генофонд нації. По суті, відбувається процес виснаження національних природних продуктивних сил, який уже досяг критичної межі.

Екологічні проблеми мають соціально-економічне підґрунтя. Огляд світової екологічної ситуації це наочно підтверджує. Інакше кажучи, деградація довкілля спричинюється взаємопов'язаними суспільними (антропотехногенними) і природними (екологічними) чинниками. Генезис екологічних проблем слід розглядати крізь призму розвитку саме суспільних відносин, складовою частиною яких, безперечно, є ієрархічна багатокомпонентна система відносин «людина – природа» [3].

Постійна суперечність у системі «природа – суспільство – виробництво» нині переросла в гострий антагонізм, який може бути розв'язаний шляхом порушення цілісності і (або) повного знищення однієї чи всіх її складових. У даному випадку, вже є певні ознаки реальної небезпеки розв'язання цієї суперечності саме шляхом повного або часткового зникнення суспільства.

Каталізатором глибокої екологічної кризи стало безпрецедентне за масштабами й темпами посилення природо-трансформаційних процесів. Антропотехногенна діяльність людства набула таких розмірів, які дорівнюють глобальним природним та біогеохімічним явищам в екосфері, а інколи й перевищують їх.

Сучасна ситуація в системі природокористування характеризується щонайменше трьома особливостями:

- кількісним розширенням енергоречовинного обміну між суспільством і навколишнім середовищем;
- глобалізацією впливу людства на біосферу;
- постійно зростаючим негативним антропотехногенним навантаженням на довкілля.

Нинішнім способам і методам природокористування, як правило, притаманні високі ресурсомісткість і відходоємність, марнотратство, антиекологічність, нераціональність та неефективність – з позиції як економіки, так і екології. Відносно благополучні в екологічному аспекті території швидко зменшуються, оскільки застарілі екологічні проблеми не вирішуються належним чином, і, до того ж, виникають нові, ще складніші, пов'язані із серйозними соціально-економічними і політичними суперечностями [1, с. 315].

Взагалі ключ до пізнання закономірностей процесу взаємодії природи і суспільства лежить у площині дослідження соціально-продуктивної діяльності людей. Адже людина не може існувати, не споживаючи природних ресурсів та не перетворюючи довкілля. Це привласнення сил і речовин природи відбувається у процесі праці, тобто свідомої діяльності людини з метою задоволення власних потреб. Таким чином, виникає і набирає розвитку взаємодія людини з природою – загальне матеріальне відношення щодо привласнення індивідом природних речовин.

Застосовуючи знаряддя праці, послідовно та цілеспрямовано трансформуючи природні ресурси в необхідні споживчі блага у процесі виробництва, людина стверджує себе як соціальна особа, що протистоїть природі, а її залежність від довкілля набуває нових форм; суперечливий характер взаємовідносин з природою стає дедалі помітнішим. Чим повніше та глибше людина перетворює природу в процесі трудової діяльності, тим

вищого рівня розвитку досягають її продуктивні сили і знання природних закономірностей. І, водночас, тим складнішими та суперечливішими стають п взаємовідносини з навколишнім середовищем [11, с. 295].

З іншого боку, природа протистоїть людині як своєрідна система зі своїми внутрішніми законами, екологічними взаємозв'язками та взаємозалежностями, продуктивністю, здатністю до самовідновлення й саморозвитку, динамікою біосферних явищ. Однак людська діяльність найчастіше здійснюється всупереч закономірностям функціонування багатоаспектних екологічних відносин, оскільки практичні суспільні завдання в кожному випадку мають цільовий та односторонній характер, що, зрештою, призводить до небажаних змін у навколишньому середовищі.

Такі зміни спричинюють непередбачувані наслідки для самих людей. Отже, взаємодія суспільства і природи розгортається за принципом зворотного зв'язку, зумовлюючи істотні зміни взаємодіючих сторін аж до якісного їх перетворення. Про цю діалектичну особливість взаємовідносин суспільства та природи вкрай важливо пам'ятати в сучасних умовах, коли відбувається настільки потужний їх вплив одне на одного, що неможливо правильно оцінити природні явища без урахування дії антропотехногенних навантажень. І навпаки – пізнання соціальних явищ потребує вивчення й особливостей дії екологічного чинника [3].

Об'єктивний діалектично-суперечливий процес взаємодії природи та суспільства виступає як процес розвитку природних і штучно створених людиною продуктивних сил. Остаточне підпорядкування природних продуктивних сил суспільним, а відтак і загострення суперечностей (аж до антагонізму) між людиною та навколишнім середовищем відбуваються на етапі промислової, а згодом науково-технічної революції. З розвитком суцільної індустріалізації суспільного виробництва поглиблюється й суперечність між людиною як творцем, трансформатором навколишнього середовища і як складовою частиною біосфери, оскільки фізичне буття та відтворення суспільства не можуть бути здійснені поза природою. Науково-технічний прогрес, поглиблюючи і просторово розширюючи соціалізацію природи, вносить постійні суперечності в діалектику взаємодії соціального та природного в системі «суспільство – виробництво – навколишнє середовище», інколи порушуючи не лише структурну, а й генетичну визначеність соціального природним [5, с. 186].

Використання природних благ, обмін предметною діяльністю та енергоречовинними потоками між суспільством і навколишнім середовищем завжди підпорядковуються економічним потребам та інтересам людей. У процесі природокористування між людьми об'єктивно виникають специфічні економічні відносини щодо привласнення, використання, розподілу й відтворення елементів навколишнього середовища, які надають соціальної спрямованості процесам обміну речовин між суспільством і природою. Таким чином, взаємодія людини з природою набирає суспільної форми, включається в систему виробничих відносин. Очевидно, що саме виробничі відносини як соціально-економічна форма розвитку продуктивних сил є тією суспільною оболонкою, в якій, власне, здійснюється техніко-технологічна взаємодія суспільства з природою, яка конститує поняття природокористування.

Одна з ключових особливостей відносин природокористування полягає в тому, що вони детерміновані як законами розвитку системи виробничих відносин, так і закономірностями природи за домінуючої ролі перших. Водночас, взаємодія суспільства з біосферою визначається закономірностями діалектичного зв'язку продуктивних сил і виробничих відносин конкретного способу виробництва, оскільки відносини природокористування органічно входять до системи взаємозв'язків між продуктивними силами та виробничими відносинами. Саме це має важливе значення для розуміння суті сучасної екологічної кризи та нагальної необхідності переведення економіки будь-якої країни на модель сталого розвитку [8, с. 74].

Взаємодію суспільства і навколишнього середовища слід розглядати насамперед як систему ієрархічно підпорядкованих суперечностей. Ця система охоплює власне екологічні (природно-екологічні), техніко-екологічні, соціально-екологічні (у тому числі еколога-економічні, еколога-політичні, еколога-гносеологічні) суперечності. Граничним ступенем антагоністичного руху суперечностей взаємовідносин суспільства і природи є екологічна криза.

Важливим є також врахування та взяття до відома основних чинників виникнення екологічної кризи. Переважно екстенсивний, природомарнотратний розвиток економіки із застосуванням екологонебезпечних технологій призвів, зрештою, до надзвичайного загострення взаємовідносин між природою та суспільством. Можливості біосфери забезпечувати зростаючі людські потреби у природних благах, знешкоджувати й асимілювати значні обсяги забруднюючих речовин і відновлювати екологічний потенціал нині перебувають на межі цілковитого вичерпання. Природні продуктивні сили, по-перше, у дедалі більших масштабах використовуються задля отримання споживчих благ, а по-друге – прискореними темпами руйнуються та деградують. Звідси виникає суперечність між високим рівнем розвитку соціальних продуктивних сил та екологічним станом природного середовища, яке перманентно погіршується. При цьому соціально-економічна система поки що неспроможна створити адекватні форми і способи розв'язання цієї суперечності, що й зумовило накопичення негативних екологічних наслідків.

Екологічна криза – це такий стан взаємовідносин суспільства з природою, який характеризується невідповідністю розвитку продуктивних сил, виробничих та інституційних відносин даного способу виробництва ресурсів – екологічним можливостям біосфери. Інакше кажучи, екологічна криза виникає там і тоді, де й коли напрями розвитку продуктивних сил, методи природокористування, наявні виробничі відносини та відносини надбудови того чи іншого способу виробництва призводять до антагоністичних суперечностей з навколишнім середовищем, які адекватно і вчасно не розв'язуються. Тому і теоретично, і практично зовсім неправомірно підходити до вирішення екологічних та економічних проблем відокремлено, розриваючи «генетичний» зв'язок процесів їх появи і зняття. До того ж: науково доведено тісну взаємозумовленість досягнутого рівня раціоналізації природокористування, якості навколишнього середовища, стану природноресурсного потенціалу будь-якої країни, з одного боку, і перспектив розвитку національної економіки – з іншого [10, с. 108].

Безперечно, внутрішніми причинами розгортання сучасної екологічної кризи слід вважати саме суперечності взаємовідносин суспільства з довкіллям. Умовно їх можна об'єднати в чотири групи: перша – суперечності, зумовлені розвитком продуктивних сил; друга – суперечності, які виникли внаслідок обмеженості організаційних та виробничих відносин; третя – суперечності, викликані впливом наявних форм суспільної свідомості; четверта – суперечності, породжені невідповідністю законів розвитку суспільства законам функціонування біосфери.

Вивчення внутрішніх причин поглиблення екологічної кризи зовсім не зменшує ролі безпосередніх чинників впливу на природу у формуванні сучасних суперечностей природокористування. Не будучи прямими джерелами виникнення цих суперечностей, вони, однак, є своєрідними каталізаторами, які сприяють визріванню протилежностей та їх рухові аж до загострення [13].

До основних чинників посилення екологічної кризи слід віднести:

- кількісне та якісне нарощування суспільних продуктивних сил;
- розвиток науково-технічного прогресу без урахування екологічних вимог та обмежень;
- панування моделі ресурсномісткого, еколого-деструктивного економічного зростання з орієнтацією на збільшення обсягів споживання матеріальних благ;
- зростання кількості народонаселення (демографічний «вибух»);
- стихійну антиекологічну урбанізацію (еколого-урбанізаційну кризу);
- мілітаризацію національних економік, нарощування діяльності військово-промислових комплексів тощо.

Загострення конфліктів взаємодії суспільства з природою призводили до виникнення лише локальних або регіональних екологічних криз, тобто таких, які охоплювали природні продуктивні сили, загальноекологічні умови економічної діяльності й життя лише певної (але невеликої) частини людської спільноти. Однак із часом якісне ускладнення суперечностей природокористування, зростання їх просторових масштабів, з одного боку, та посилення інтернаціоналізації господарських зв'язків, екологічної взаємозалежності держав (виникнення транскордонних екологічних ефектів антропогенної діяльності, експорт власних національних екологічних проблем за кордон), а також зростання обсягів споживання і, відповідно, забруднення міжнародних природних ресурсів (Світовий океан, Антарктида, повітряний басейн, космічний простір) – з іншого, призвели, зрештою, до появи й загострення глобальних екологічних суперечностей.

Це, у свою чергу, впливає на виникнення вперше за історію людства залежності кожної національної економічної системи й усього світового господарства від стану та змін планетарних природних умов і процесів. Сучасні глобальні екологічні суперечності по суті свідчать про гострий конфлікт між велетенською за своїми масштабами та інтенсивністю природотрансформаційною діяльністю людства і біосферними процесами, їх асиміляційним та відтворювальним потенціалами. Нині правомірно говорити про інтернаціоналізацію генезису суперечностей природокористування аж до конфліктного стану, тобто про реальну загрозу глобальної екологічної катастрофи [6, с. 54].

Отже, для переходу на модель сталого розвитку аграрного сектора слід рішуче запроваджувати системну організаційну, структурну і техніко-технологічну перебудову національного й регіональних структур аграрного сектора на основі еколого-економічних принципів і критеріїв ефективності впроваджувальних заходів.

Еколого-економічний підхід відповідає вимогам основного економічного принципу господарювання в ринкових умовах – досягнення найвищої економічної ефективності виробництва за мінімальних затрат ресурсів і коштів, а також необхідного екологічного принципу – забезпечення раціонального використання та економічного витрачання природних ресурсів, зведення до мінімуму шкоди, яка завдається довкіллю.

Список використаних джерел

1. Білорус О. Г. Глобалізація і безпека розвитку : кол. монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко. – К., 2001. – 733 с.
2. Бодров В. Г. Трансформація економічних систем: концепції, моделі, механізми регулювання та управління / В. Г. Бодров. – К., 2002. – 104 с.
3. Гальчинський А. С. Глобальні виклики: сучасність і майбутнє / А. С. Гальчинський // Економіка ринкових відносин. – 2008. – № 2. – С. 5–21.
4. Гальчинський А. С. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць. – К., 2004. – 817 с.
5. Геєць В. М. Нестабільність та економічне зростання / В. М. Геєць. – К. : Інститут економіки прогнозування, 2000. – 344 с.
6. Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем : навч. посіб. / Н. І. Гражевська. – К., 2011. – 286 с.
7. Трегобчук В. М. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні і прикладні аспекти) / В. М. Трегобчук. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2003. – 259 с.
8. Третяк А. М. Економіка землекористування та землевпорядкування : навч. посіб. / А. М. Третяк. – К. : ТОВ ЦЗРУ, 2004. – 542 с.
9. Федоров М. М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 4–18.
10. Філіпенко А. С. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський. – К., 2002. – 470 с.
11. Форрестер Д. Мировая экономика : пер. с англ. / Д. Форрестер. – М.; СПб., 2003. – 79 с.
12. Яценко О. М. Глобалізаційні детермінанти розвитку сировинних ринків / Міжнародна економічна політика / О. М. Яценко. – 2013. – Вип. № 2 (19). – С. 63–95.
13. Prokharov A. Nonlinear dynamics and chaos theory in economics: a historical perspective // Quantile. – 2008. – № 4. – P. 79–92.
14. Samuelson Paul A., Nordhaus William D.: Economics – 19th edition. McGraw-Hill/Irwin, 2009. – 744 p.

References

1. Bilorus O. H., Lukianenko D. H. (2001). Hlobalizatsiia i bezpeka rozvytku [Globalization and development security]: kol. Monohrafiia. K., 733.

2. Bodrov V. H. (2002). Transformatsiia ekonomichnykh system: kontseptsii, modeli, mekhanizmy rehuliuвання ta upravlinnia [Transformation of economic systems: concepts, models, mechanisms of regulation and management]. K., 104.
3. Halchynskyi A. S. (2008). Hlobalni vyklyky: suchasnist i maibutnie [Global Challenges: Present and Future]. Ekonomika rynkovykh vidnosyn, 2, 5–21.
4. Halchynskyi A. S., Heiets V. M. (2004). Stratehii ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy (2004–2015 roky) «Shliakhom Yevropeiskoi intehtratsii» [The Strategy of Economic and Social Development of Ukraine (2004-2015) "By the Way of European Integration"]. K., 817.
5. Heiets V. M. (2000). Nestabilnist ta ekonomichne zrostannia [Instability and economic growth]eiets. K. Instytut ekonomiky prohnozuvannia, 344.
6. Hrazhevska N. I. (2011). Evoliutsiia suchasnykh ekonomichnykh system : navch. posib. [Evolution of modern economic systems]. K.,. 286.
7. Trehobchuk V. M. (2003). Vidtvorennia ta efektyvne vykorystannia resursnoho potentsialu APK (teoretychni i prykladni aspekty) [Reproduction and effective use of the resource potential of the agroindustrial complex (theoretical and applied aspects)]. K. In-t ekonomiky NAN Ukrainy. 259.
8. Tretiak A. M. (2004). Ekonomika zemlekorystuvannia ta zemlevporiadkuvannia : navch. posib. [Economics of land use and land management]. K.: TOV TsZRU,. 542.
9. Fedorov M. M. (2009). Transformatsiia zemelnykh vidnosyn do rynkovykh umov [Transformation of land relations to market conditions]. Ekonomika APK. 3. 4–18.
10. Filipenko A. S. Budkin V. S., Halchynskyi A. S. (2002). Ukraina i svitove gospodarstvo: vzaiemodiia na mezhi tysiacholit : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. [Ukraine and the world economy: interaction on the verge of millenniums]. K., 470.
11. Forrester D. (2003). Myrovaia ekonomika: per. s anhl. [World economy] M.; SPb., 79.
12. Yatsenko O. M. (2013). Hlobalizatsiini determinanty rozvytku syrovynnykh rynkiv [Globalization determinants of the development of commodity markets]. Mizhnarodna ekonomichna polityka. № 2 (19), 63–95.
13. Prokharov A. (2008). Nonlinear dynamics and chaos theory in economics: a historical perspective. Quantile. № 4, 79–92.
14. Samuelson Paul A., Nordhaus William D (2009).: Economics – 19th edition. McGraw-Hill/Irwin,.744.

ЭКОЛОГИЧЕСКИ РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Е. В. Кирейцева, А. В. Жилин

Аннотация. Рассмотрены условия рационального землепользования в аграрном секторе Украины в трехмерной системе координат, в частности составляющие рационального землепользования и основные задачи рационального землепользования в аграрных формированиях.

Ключевые слова: экологически рациональное землепользование, экология, земельные ресурсы

ECOLOGICALLY SOUND USE OF LAND RESOURCES

E. Kireitseva, O. Zhylin

Abstract. The conditions of rational land use in the agrarian sector of Ukraine in a three-dimensional coordinate system, in particular the components of rational land use and the main tasks of rational land use in agrarian formations are considered.

Keywords: ecologically rational land use, ecology, land resources

УДК 338.439.4

РОЗВИТОК ВИРОБНИЦТВА ВИНОГРАДУ НА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

М. І. ДМИТРУК, старший викладач кафедри підприємництва
та організації агробізнесу

Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: organizing_chair@nubip.edu.ua

Анотація. Розглянуто сучасний стан розвитку винограду на сільськогосподарських підприємствах. Зосереджено увагу на актуальності досліджуваного питання та його значенні у системі сільськогосподарського виробництва. Визначено основні тенденції розвитку площ під виноградниками, урожайності та валового збору винограду на сільськогосподарських підприємствах.

Встановлено, що площі зменшуються (навіть без урахування товаровиробників Автономної Республіки Крим), урожайність знаходиться на низькому рівні, що призводить до зменшення обсягу виробництва. На підставі проведених досліджень, запропоновано напрями ефективного розвитку виробництва винограду. Основними проблемами у вирішенні цього питання є висока капіталомісткість галузі, значні суми початкових інвестицій для виробництва винограду, застарілі технології виробництва, труднощі зі збутом отриманої продукції.

Дослідження проводилися з використанням ряду економіко-математичних та статистичних методів. За допомогою діалектичного методу досліджено й висвітлено сучасний стан розвитку виробництва винограду; економіко-статистичний метод використано для оцінки динаміки розвитку підприємств галузі; метод експертних оцінок та абстрактно-логічний – при обґрунтуванні основних напрямів забезпечення ефективного розвитку виноградарства на сільськогосподарських підприємствах.

Ключові слова: розвиток, виробництво, виноград, сільськогосподарські підприємства, конкурентоспроможність